

«مطالعات جامعه‌شناسی»

سال یازدهم، شماره چهل و چهارم، پائیز ۱۳۹۸

ص ص ۱۳۶-۱۲۱

بررسی کارکردها و پیامدهای شبکه‌های اجتماعی در ایران

(مورد مطالعه استان اردبیل)^۱

دکتر محمدباقر سپهری^۲

دکتر محمد فرنام^۳

دکتر محسن علایی^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۴/۹

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۸/۱۳

چکیده

مقاله حاضر در جهت شناسایی اهداف و کارکردهای شبکه‌های اجتماعی و نیز شناسایی پیامدها و آثار مخرب شبکه‌های اجتماعی با روش کیفی و استفاده از دو تکنیک فوکوس گروپ با دانش‌آموزان و دانشجویان و مصاحبه عمیق با کارشناسان به انجام رسیده است. روش جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه باز و ساخت‌یافته برای جمع‌آوری نظرات کارشناسان، دانش‌آموزان و دانشجویان می‌باشد. از جمله نتایج مهم، شناسایی کارکردهای مهمی چون امکان اضافه کردن امکانات و سرویس‌ها از سوی کاربر، وجود ارتباطات چندجانبه، سرعت انتشار و انتقال اطلاعات و ... و از جمله اهداف مهم، سرگرم کننده و تفریحی، اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، به دست آوردن توان‌مندی‌های روزمره هستند. پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی شامل مواردی هم‌چون افزایش شایعه‌پراکنی، اخبار کذب، نقض حریم خصوصی، انزوا و دور ماندن از محیط‌های واقعی، افراد با هویت‌های جعلی و سوء استفاده از دیگران، تغییر سبک زندگی و تحمیل عادت‌های غلط می‌باشند. هم‌چنین از جمله پیامدهای منفی در استان اردبیل که خاصه این استان بوده شامل مواردی چون افزایش حس ناسیونالیسم و قومیت‌گرایی در مقایسه با سایر استان‌ها و افزایش خشونت از جمله موارد مهمی است که در طی بررسی‌ها شناسایی شده‌اند. واژگان کلیدی: شبکه‌های اجتماعی، آسیب‌ها و پیامدهای اجتماعی، کارکردها و اهداف شبکه‌های اجتماعی.

۱. مقاله حاضر حاصل پژوهشی با عنوان بررسی آسیب‌ها و پیامدهای شبکه‌های اجتماعی در استان اردبیل است که در واحد پژوهش صدا و سیما مرکز اردبیل به انجام رسیده است.

۲. دکترای مطالعات رسانه، دانشگاه استانبول ترکیه، پژوهشگر حوزه رسانه در سازمان صدا و سیما (نویسنده مسئول).

E- mail: mohammadbagher.sepohri@yahoo.com

شماره موبایل: ۰۹۱۴۱۵۶۰۸۹۸

E- mail: m_farnam@yahoo.com

۳. دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد شهرضا، تهیه کننده رادیو در سازمان صدا و سیما.

E- mail: moalaei@gmail.com

۴. استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور اردبیل - ایران.

مقدمه

اینترنت از جمله بزرگ‌ترین دستاورد بشری، با کارکردها، قابلیت‌ها و پتانسیل‌های وسیع و ناتمام خود که هر روز بر وسع آن افزوده می‌شود، اغلب جنبه‌های مختلف زندگی بشر را زیر تأثیرات مثبت و منفی قرار داده است. ظهور فضای سایبر و امکاناتی که فن‌آوری‌های اطلاعاتی به همراه آورده‌اند، امیدها، آرزوها و کابوس‌هایی را در پی داشته است. در چنین دورانی، ارتباطات رایانه‌ای مجموعه‌ای از جوامع مجازی را به وجود می‌آورند که در نتیجه آن، همه ساختارها و فرآیندهای مادی و معنوی بشر دگرگون می‌شوند (کاستلز^۱، ۲۰۰۹: ۲۴).

در فرآیند دگرگونی و تحولات موجود در فضای سایبری، هدف و مبنای اصلی اینترنت، برداشتن فواصل جغرافیایی در بین انسان‌ها در سرتاسر دنیا و ایجاد تغییر و تحولات در عرصه‌های ارتباطی و تبادلات اطلاعاتی است (سلیمانی‌پور، ۱۳۹۴: ۱۴). شاید کسی تصور نمی‌کرد که جنبه اجتماعی اینترنت به صورت کاربرد اصلی درآید که شبکه‌های اجتماعی ظهور کردند. وجود امکاناتی که در میان کاربران اینترنت مورد استقبال قرار گرفته به گونه‌ای است که شاید بتوان آن را یکی از موثرترین سرویس‌های ارائه شده در اینترنت به شمار آورد. این شبکه‌ها در طی سالیان اخیر تغییرات چشمگیری در سیستم اجتماعی کشورهای مختلف به وجود آوردند و باعث تغییرات بنیادین و حرفه‌ای در دنیای ارتباطات شدند.

هدف از ایجاد چنین شبکه‌هایی به طور کلی سازماندهی انواع گروه‌های اجتماعی مجازی با تکیه بر اشتراکات مختلف و رسیدن به هدف مشترک غالباً سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دنیای واقعی، توسعه مشارکت‌های اجتماعی، به اشتراک گذاشتن علاقه‌مندی‌ها توسط اعضا از مهم‌ترین کارکردهای شبکه‌های اجتماعی است که بدون آن، شبکه اجتماعی معنا ندارد (لای، توربان^۲، ۲۰۰۸: ۳۸۷). به اشتراک گذاشتن دغدغه‌ها و علایق با یکدیگر توسط کاربران و مبادرت به ایجاد محتوا توسط اعضا برخلاف سایر رسانه‌ها، از ویژگی‌های مهم آن است و تعامل و تأثیرگذاری مخاطبان در تولید و انتخاب محتوای دلخواه زیاد است و قدرت انتخاب بیشتری دارند و از طرف دیگر تبلیغات هدف‌مند اینترنتی این سایت‌ها یکی از منابع مهم کسب درآمد هستند (سلطان‌پور، ۱۳۸۹). وجود چنین کارکردهایی باعث ایجاد تغییرات و تحولات در زندگی کاربران به طور خاص و کل مردم به طور عام شده است. با توجه به شرایط جوامع و پتانسیل‌های شبکه‌های اجتماعی می‌توان شاهد پیامدهای مثبت و منفی در جامعه بود که اگر استفاده صحیح و اصولی از آن صورت نگیرد، طبیعتاً پیامدهای منفی بی‌شماری به دنبال خواهد داشت.

نتایج پژوهش‌های انجام شده (سلیمانی‌پور، ۱۳۹۴: ۱۴؛ بشیر و افراسیابی، ۱۳۹۱: ۶۲)، نشان می‌دهند در کنار همه آثار مثبت شبکه‌های اجتماعی، تصور برخی از پیامدهای منفی آن‌ها و چالش‌هایی که ایجاد می‌کنند امری بدیهی است. اکثر اعضای شبکه‌های اجتماعی معتقدند میان عضویت آن‌ها در شبکه‌های

^۱. Castells Manuel

^۲. Lai, L.S; Turban, E.

اجتماعی اینترنتی و زندگی آن‌ها رابطه چشمگیری وجود دارد، اغلب مردان و زنان معتقدند شبکه‌های اجتماعی اینترنتی توانسته است به میزان بالایی در نوع ادبیات افراد جامعه موثر باشد. همچنین بیشتر مردم بر این باور هستند که عضویت در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی توانسته است بر سبک پوشش آن‌ها در جامعه موثر باشد. خانواده‌های ایرانی، فضاهای مجازی را مجال شکل‌گیری اجتماعات جدیدی برای خود یافته‌اند و بعد از عضویت در این شبکه‌ها خود را به طور خلاصه معرفی و به راحتی به دیگران اجازه می‌دهند تا با آن‌ها ارتباط برقرار کرده و بدون تحقیق و بررسی عوامل زیانباری که این نوع موقعیت‌ها ممکن است داشته باشند، به تبادل افکار مطالب و گاهاً انتشار تصاویر خصوصی خود پرداخته و این تفکر را نوعی آزاداندیشی می‌پندارند. وضعیت پیش آمده به گونه‌ای است که نباید با آن برخورد سلبی کرد بلکه بررسی و ریشه‌یابی مشکلات و پیامدهای منفی ناشی از آن و در پیش گرفتن راه‌های اصلاحی، قطعاً نتایج بهتری را در بر خواهد داشت. نگاه اجمالی به محتوای شبکه‌های اجتماعی نشان از این حقیقت دارد که آن چه در این شبکه‌ها غالب است، انتشار دادن مطالب بدون سند و منبع است که اعتماد نسبت به این نوع مطالب باید در پایین‌ترین درجه باشد اما شرایط طوری است که این مطالب بعضاً گروه‌هایی را در جامعه به واکنش و آرامش جامعه را بر هم می‌زند، برخی اوقات شایعات به حدی بیشتر می‌شود که مسئولان جامعه را به پاسخگوئی و رد شایعات و تلاش برای آرام‌بخشی به افکار عمومی وا می‌دارد.^۱

مسئله اصلی این‌جاست که با تمامی مزایا و معایب، پیامدهای مثبت و منفی که شبکه‌های اجتماعی از آن‌ها برخوردار است با وجود میلیون‌ها کاربر که از انواع شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و این کاربران در معرض تهدیدها و آسیب‌های فراوانی هستند که هر کدام از آن‌ها می‌تواند آثار منفی زیانباری بر جای بگذارد (پمپک^۲، ۲۰۰۹: ۲۳۳)، اما هنوز به طور آشکار و گسترده در باره پیامدها و آثار مخرب آن و اطلاع رسانی دقیق در جهت کاهش و از بین بردن آثار منفی شبکه‌های اجتماعی صورت نگرفته و در این زمینه باید کارهای اساسی صورت گیرد که انجام آن هم شامل دولت و مسئولان ذی‌ربط و هم کاربران می‌شود. با توجه به اهمیت و حساسیت رسانه‌های نوین که به عنوان جزیی جدایی‌ناپذیر در توسعه یا پسرفت جوامع ارتباطی نقش ایفا می‌کنند، جا دارد که به این امر مهم با حساسیت بیشتر و با برنامه‌ریزی دقیق‌تر در جهت تقویت مزایا و کاهش و از بین بردن چالش‌ها و آسیب‌های آن فکری اساسی کرده و گام‌های کاربردی و راهبردی برداشته شود. با وجود قابلیت‌ها و پتانسیل‌های شبکه‌های اجتماعی، این مهم در کشور ما به خصوص در اردبیل مورد غفلت واقع شده است و به خاطر همین، بررسی چالش‌ها و آسیب‌های آن امری ضروری می‌نماید. بنابراین موضوع شبکه‌های اجتماعی؛ آثار و پیامدهای آن در اردبیل

۱. شبکه‌های اجتماعی، فرصت‌ها و تهدیدها، به نقل از سایت هراز نیوز آمل

<http://haraznews.com/173650/>

۲. Pempek, T.

به عنوان محور اساسی این مطالعه است که در چارچوب اهداف پژوهشی مقاله حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. شناسایی اهداف و کارکردهای شبکه‌های اجتماعی

۲. شناسایی پیامدها و آثار شبکه‌های اجتماعی می‌باشند که بر اساس اهداف مورد نظر، برای مقاله

حاضر پنج سوال طراحی شده عبارتند از:

- کارکردهای شبکه‌های اجتماعی کدامند؟

- شبکه‌های اجتماعی دارای چه اهدافی هستند؟

- پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی چیست؟

- پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی در استان اردبیل کدامند؟

- چه راهکارهایی برای رفع پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی وجود دارند؟

اگرچه مطالعات پژوهشی از نوع کیفی اغلب اوقات نیازی به ارایه فرضیه ندارد اما در جستجوی معرفت نظام یافته آن چه که راهنمای پژوهش است، فرضیه می‌باشد. فرضیه می‌تواند به عنوان ابزار کار محقق در تبیین پدیده‌های اجتماعی کمک حال پژوهش باشد. در واقع هر فرضیه‌ای متشکل از چند مفهوم است و روابط بین مفاهیم را مشخص می‌کند. بر این اساس فرضیات اصلی عبارتند از:

۱. با توجه به مضامین مطرح در شبکه‌های اجتماعی، آثار و پیامدهای منفی چنین فضایی می‌تواند در انحراف جامعه بسیار موثر افتد.

۲. با توجه به وضعیت حاکم در شبکه‌های اجتماعی، اهداف و کارکردهای این شبکه‌ها در جهت تغییر مسیر جوامع به ضرر کشورهای مصرف کننده مثل ایران است.

با توجه به اهداف، سوال‌ها و فرضیه‌ها مورد نظر، در ادامه به مباحث جامعه‌شناختی در حوزه شبکه‌های اجتماعی پرداخته می‌شود.

شبکه‌های اجتماعی

رسانه اجتماعی کاربرد تکنولوژی‌های متحرک وب پایه برای تبدیل ارتباطات به دیالوگی دوسویه است. رسانه‌های اجتماعی، رسانه‌هایی برای تعامل اجتماعی هستند که از تکنیک‌های ارتباطی بسیار در دسترس و گسترش‌پذیر^۱ استفاده می‌کنند (رسانه‌های اجتماعی؛ به نقل از سایت همشهری آنلاین^۲). برایان سولیس^۳ (۲۰۰۷)، در تعریف رسانه‌های اجتماعی می‌گوید: رسانه‌های اجتماعی از محتوای دموکراتیک تشکیل شده و درک درستی از روند نقش مردم دارد، زیرا نقش آن‌ها تنها خواندن و منتشر کردن اطلاعات نیست،

^۱. Scalable

^۲. <http://www.hamshahronline.ir/details/135464/Communication/internetMedia>

^۳. Solis, B.

بلکه آن‌ها اطلاعات را تولید و برای دیگران به اشتراک می‌گذارند. همچنین در تعریفی دیگر آمده است: رسانه‌های اجتماعی توصیف ابزارهای آنلاین است که مردم از آن برای اشتراک محتوا، پروفایل‌ها، نظرات، دیدگاه‌ها، تجربیات و افکار استفاده می‌کنند. بنابراین رسانه‌های اجتماعی تسهیل‌کننده گفتگوها و کنش‌های متقابل آنلاین بین گروه‌هایی از مردم است. این ابزارها شامل بلاگ‌ها، تابلوهای پیام، پادکست، میکروبلاگ، نشانه‌گذاری‌ها، شبکه‌ها و ویکی‌هاست (افتاده، ۱۳۸۸: ۱۲۹).

برخی صاحب‌نظران به جای استفاده از واژه رسانه‌های اجتماعی با توجه به کارکرد شبکه‌ای این دسته از رسانه‌ها، استفاده از واژه شبکه‌های اجتماعی را ترجیح می‌دهند. هلن صدیق بنای معتقد است هر چند شبکه‌های اجتماعی^۱ واژه‌ای است که برای نامیدن گروهی از افراد که در میان خود دارای ارتباطات وسیع و مستمر هستند و یک حلقه منسجم ارتباطاتی را تشکیل می‌دهند، به کار می‌رود، اما این واژه امروزه عمدتاً برای نامیدن پایگاه‌های اینترنتی است که افراد با عضویت در آن‌ها امکان دستیابی به اطلاعات سایر اعضا، آشنایی با علایق آن‌ها، به اشتراک‌گذاری تولیدات متنی، صوتی و تصویری و نیز تشکیل گروه‌هایی بر اساس علایق مشترک با برخی دیگر از اعضای پایگاه را پیدا می‌کنند (صدیق بنای، ۱۳۸۷: ۴۶).

آمار روزافزون بازدید کنندگان شبکه‌های اجتماعی بیان‌کننده جذابیت‌های متعدد جوامع مجازی برای جذب کاربران اینترنت است. راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی جدید نیز خود نشان‌دهنده میزان علاقه کاربران از این فضا است (به نقل از پایان‌نامه سیروس فتاحی - هاوور، ۲۰۰۷). این شبکه‌ها مکانی برای اشتراک‌گذاری عقیده‌ها و نظرات کاربران است. تبادل نظر درباره ایده‌های جدید در فضای مجازی برای کاربران با یکدیگر در کشورهای مختلف جهان از قابلیت شبکه‌های مجازی است. اهداف مختلف تجارتي و تبلیغی سبب راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی می‌شود برای همین اهمیت این شبکه‌ها روزافزون است و محبوبیت بیشتری بین کاربران خود پیدا کرده است. در عین حال که محبوبیت شبکه‌های اجتماعی در میان کاربران بیشتر می‌شود، همچنین فضای ایجاد شده به گونه‌ای است که یک فضای عمومی مجازی را شکل داده که در این باره هابر ماس در تئوری حوزه عمومی به نحو احسن توضیح داده است.

حوزه عمومی هابر ماس و شبکه‌های اجتماعی

هابر ماس تعبیر حوزه عمومی را در اطلاق به عرصه‌های اجتماعی به کار می‌برد که در آن افراد از طریق مفاهمه، ارتباط و استدلال مبتنی بر تعقل، موضع‌گیری‌ها و جهت‌گیری‌های هنجاری‌ای اتخاذ می‌کنند که بر فرآیند اعمال قدرت دولت، تأثیراتی آگاهی‌دهنده و عقلانی‌ساز باقی می‌گذارند، به عبارتی دیگر، افراد در حوزه عمومی از طریق مفاهمه و استدلال و در شرایطی عاری از هر گونه فشار، اضطراب یا اجبار درونی یا بیرونی و بر مبنای آزادی و آگاهی تعاملی و در شرایط برابر برای تمام طرف‌های مشارکت

^۱. Social Network

کننده در حوزه عمومی مذکور، مجموعه‌ای از رفتارها، مواضع و جهت‌گیری‌های ارزشی و هنجاری را تولید می‌کنند. این مجموعه، در نهایت به صورت ابزاری مؤثر برای تأثیرگذاری بر رفتار و عملکرد دولت به ویژه در عقلانی ساختن قدرت دولتی عمل می‌کند (نوذری، ۱۳۸۱: ۴۳۹).

هابر ماس در تبیین و توضیح مفهوم حوزه عمومی خود چنین می‌نویسد: منظور ما از حوزه عمومی قبل از هر چیزی قلمروی از حیات اجتماعی ماست که در آن چیزی نظیر افکار عمومی بتواند شکل بگیرد. علی‌الاصول تمامی شهروندان باید از امکان دسترسی به حوزه عمومی برخوردار باشند. در جریان هر مکالمه یا گفتگو که طی آن اشخاص خصوصی در کنار هم جمع می‌شوند تا یک اجتماع را تشکیل دهند، در حقیقت بخشی از حوزه عمومی تشکیل یا ایجاد می‌گردد. شهروندان یا افرادی که در کنار هم جمع شده‌اند نه در مقام افراد اقتصادی یا حرفه‌ای که تنها به فکر اداره امور خصوصی خود هستند و موظف به اطاعت و تبعیت از قواعد مذکورند بلکه شهروندان و افراد خصوصی زمانی به منزله عموم عمل می‌کنند که بدون اجبار و اضطرار بتوانند به مسائل مورد علاقه مردم یا منافع و مصالح عمومی بپردازند (همان: ۳۴).

پوستر^۱ (۱۹۹۵)، گفتگو را عنصر مرکزی حوزه عمومی هابر ماس می‌داند. به عبارت دیگر از طریق گفتگو است که افکار عمومی شکل می‌گیرد و از این طریق حوزه عمومی می‌تواند به وظیفه اصلی خود یعنی نقد سیاست‌های دولت بپردازد و موجب عقلانی شدن آن‌ها گردد. اما گفتگو در حوزه عمومی هنگامی نقش رهایی‌بخش خود را ایفا خواهد کرد که شرایط زیر برقرار باشند:

۱. عقلانی - انتقادی بودن محتوای گفتگو. ۲. گفتگو درباره موضوعات مدنی مشترک شهروندان نه موضوعات خصوصی. ۳. نادیده گرفتن تمایزات و تفاوت‌ها و در مقابل مشارکت افراد در گفتگوها هم‌چون افراد برابر. ۴. محدود بودن فرآیند گفتگو به شکل‌گیری افکار عمومی. ۵. ترجیح یک حوزه عمومی یکپارچه، که رسیدن به وفاق در آن بر تنوع و تعدد حوزه‌های عمومی امکان‌پذیر باشد (میناوند، ۱۳۸۵: ۱۲۵).

هدف اصلی حوزه عمومی این است که میان شهروندان درباره «ارزش مشترک» بحث‌های انتقادی عقلانی صورت گیرد و این امر به صورت‌بندی یا تدوین سلسله اقداماتی که در جهت منافع عموم عمل می‌کند، منتهی شود. در این میان، رسانه‌های جمعی با توجه به تمرکزشان بر انتشار اخبار و تحلیل‌های انتقادی در مورد عملکرد دولت، یکی از ارکان حوزه عمومی کارآمد هستند (اوبرین^۲، ۱۹۹۹).

از حوزه عمومی هابر ماس، اساساً به عنوان ابزار تحلیلی برای توصیف فضایی استفاده می‌کنند که در جامعه بورژوازی میان حوزه خصوصی و دولت پدید آمده بود. شهروندان در این فضا به تأمل و تعمق

^۱. Poster, Mark

^۲. Obrien, Rory

انتقادی درباره خود و دولت می‌پرداختند. در نتیجه مباحث عقلانی و منطقی، نوعی توافق و اجماع پدید می‌آمد (پلاستد^۱، ۲۰۰۳).

اینترنت و حوزه عمومی: اینترنت به دلیل داشتن ویژگی‌هایی چون تعاملی بودن، امکان تشکیل اجتماعات مجازی، سهولت تولید و انتشار اطلاعات، فعال بودن مخاطب، جهانی بودن و تمرکززدایی در مقایسه با سایر وسایل ارتباط جمعی می‌تواند به عنوان احیاگر حوزه عمومی تلقی شود. البته نباید رابطه اینترنت و حوزه عمومی را به صورتی ساده و قطبی ترسیم کرد. در رابطه با نقش اینترنت (به دلیل ویژگی متفاوتش با رسانه‌های دیگر) در شکل‌گیری حوزه عمومی جایگزین، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد (خلیلی و کفاشان، ۱۳۸۶: ۹).

اینترنت، اجتماعی الکترونیک است که از شبکه وسیعی از شهروندان آزاد و برابر در سطح جهان تشکیل شده است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۴۷۵). این شهروندان قادرند درباره همه جنبه‌های زندگی بحث کنند، بی آن که نسبت به کنترل و نظارت‌های دولتی و حکومتی هراس داشته باشند (خانیکی، ۱۳۸۳: ۹؛ به نقل از لودر و هاگتو). هم‌چنین باید به این مسئله توجه داشت که مبادلات اینترنتی، غیراقتصادی است ولی رسانه‌های جمعی به طور فزاینده‌ای تجاری هستند. در اینترنت هر کسی می‌تواند مطلبی را انتشار دهد در حالی که نشر از طریق دیگر رسانه‌های جمعی در کنترل مالکین آن‌هاست. طیف وسیعی از تفکرات عموم در اینترنت یافت می‌شود، اما بحث و گفتگو در رسانه‌های جمعی محدود و به طور حساب شده‌ای انعکاس جهان‌بینی مالکین آن‌هاست (کی مور، ۱۹۹۲: ۹۳).

به اعتقاد الینا تورنتون اینترنت به دلیل داشتن ویژگی‌های خاص خود می‌تواند احیاگر حوزه عمومی باشد. این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱. توانایی گروه‌های ذی‌نفع کوچک برای یافتن یکدیگر و برقرار کردن ارتباط، ۲. توانایی افراد و گروه‌های کوچک برای معرفی خود و ارایه نقطه نظرات گوناگون، ۳. بقاء و ماندگاری مواد و اطلاعات در اینترنت و ۴. تعاملی بودن که باعث شکل‌گیری ارتباط دوسویه بین فرستنده و دریافت کننده می‌شود (تورنتون^۲، ۲۰۰۳).

البته برخی گفته‌اند: اینترنت اگرچه از مزیت‌هایی برخوردار است اما وجود یک نوع حوزه عمومی را که هم نافع باشد، هم جنبه نمایندگی داشته باشد و در عین حال متوازن و برابر باشد، تضمین نمی‌کند. اینترنت بدون تعهد واقعی به "بیان آنلاین" صرفاً توهم گشودگی را عرضه می‌کند. این واقعیت که تکنولوژی‌های آنلاین فقط در دسترس و قابل مصرف برای بخشی از جمعیت هستند و به شکل‌گیری حوزه عمومی انحصارگرایانه، نخبه‌گرایانه و به دور از الگوی آرمانی، کمک می‌کند که چندان هم از الگوی حوزه عمومی بورژوازی قرن هفدهم و هجدهم متفاوت نیست (پاپاچاریسی^۳، ۲۰۰۴). هم‌چنین بریزل

^۱. Plaisted, Tim

^۲. Thornton, A.

^۳. Papacharissi, Zizi

استدلال می‌کند که گمنامی و فقدان مکانیک و فشرده‌گی و تراکم اینترنت، برای همبستگی اجتماعی مخرب است. او چنین نتیجه می‌گیرد که فقدان مسوولیت و تعهد یکپارچه و منسجم، پتانسیل واقعی اینترنت به عنوان یک حوزه عمومی را خنثی می‌سازد (میناوند، ۱۳۸۶: ۱۳۲).

روش پژوهش

این مقاله با استفاده از روش کیفی، آسیب‌ها و پیامدهای شبکه‌های اجتماعی در شهر اردبیل را مورد بررسی قرار می‌دهد. روش کار مطالعه حاضر با استفاده از دو تکنیک گروه کانونی یا فوکوس گروپ و مصاحبه عمیق با صاحب‌نظران به شرح زیر انجام شده است.

تکنیک اول: گروه کانونی (فوکوس گروپ): گروه متمرکز با این هدف تحت نظر قرار می‌گیرند که انواع به خصوصی از اطلاعات را از مجموعه افراد مشخصی به دست آورد. به عبارت دیگر افرادی که برای شرکت در یک گروه کانونی دعوت می‌شوند، باید قادر و مشتاق باشند که اطلاعات مورد نیاز را فراهم آورند و نماینده مناسبی برای جمعیت مورد نظر باشند. در این روش تعداد گروه‌ها با توجه به اهداف تحقیق، منابع موجود و بررسی مدارس (برای یافتن گروه‌های دانش‌آموزان) و دانشگاه‌ها (برای ایجاد گروه‌های دانشجویی) تشکیل یافت و شش گروه برای این کار در نظر گرفته شد.

در مقاله حاضر، پژوهشگر به عنوان مدیر و یک نفر دیگر به عنوان کمک کننده به مدیر برای اجرا و هدایت جلسات تلاش و کوشش به عمل آمد. در این راستا پرسش‌های مصاحبه در جهت اهداف پژوهش پوشش داده شدند و تعادلی منطقی بین شرکت کنندگان برقرار شد. هم‌چنین با مدیریت جلسات و تشویق همه شرکت کنندگان برای شرکت در بحث، نهایت تلاش برای کانونی بودن بحث رعایت شد. با این وجود، بحث‌های گروه بر محور موضوعات و مباحث مرتبط با اهداف پژوهش به طور منقضي و مناسب پیش رفت. ابتدا از سوال‌ها و موضوعات کلی‌تر شروع شده و به سمت مسایل تخصصی و مرتبط با اهداف جلو رفت و تمامی تلاش‌ها به کار گرفته شد تا همه اعضا در بحث‌ها شرکت کرده و پاسخگوی سوال‌ها باشند.

جامعه آماری و حجم نمونه گروه‌های کانونی: جامعه آماری در بخش فوکوس گروپ، دانش‌آموزان و دانشجویان ساکن در اردبیل می‌باشند. با بررسی دقیق مدارس و دانشگاه‌ها و همکاری با نواحی آموزش و پرورش برای تشکیل گروه‌های کانونی دانش‌آموزی و دانشگاه‌های محقق اردبیلی، پیام نور و آزاد اردبیل برای شکل دادن گروه‌های دانشجویی همکاری به عمل آمد. از میان دانش‌آموزان و دانشجویان با خیلی از آن‌ها صحبت‌های اولیه صورت گرفت و سپس در ارتباط با شبکه‌های اجتماعی، میزان آشنایی و هم‌چنین نوع و نحوه فعالیت در شبکه‌های اجتماعی پرسیده شد و نهایتاً افرادی که در این زمینه صاحب فکر بوده و در این شبکه‌ها فعال بودند و مشتاق به شرکت در کارگروه‌ها بودند، انتخاب شدند. با توجه به این که برای پژوهش شش گروه (سه گروه دانش‌آموزی و سه گروه دانشجویی) در نظر گرفته شده بود، و با توجه

به این که برای هر گروه بین چهار تا شش نفر کفایت می‌کرد. بنابراین برای هر گروه شش نفر در نظر گرفته شد که در گروه‌های دانش‌آموزی یکی از گروه‌ها متشکل از مردان، گروه دیگر متشکل از زنان و گروه سوم نیز از افراد مختلط مرد و زن استفاده شد. همچنین در گروه‌های دانشجویی گروه چهارم را گروه‌های کانونی دانشجویان مرد شکل می‌دادند و گروه پنجم متشکل از دانشجویان زن بودند و آخرین گروه یعنی گروه ششم نیز دانشجویان مختلط مرد و زن هستند. برای گروه‌های دانش‌آموزی از افراد بین ۱۵ تا ۱۸ سال استفاده شد و برای دانشجویان نیز افرادی که دانشجوی دوره کارشناسی و یا سال اول کارشناسی ارشد بودند دعوت به عمل آمد.

تکنیک دوم: مصاحبه عمقی: در این نوع از مصاحبه، رویکرد پژوهشگر کمابیش هدایت کننده می‌باشد اما به هر شکل اوست که موضوع مورد مصاحبه عمیق را پیشنهاد می‌کند. پژوهشگر آزادی کاملی در اداره مصاحبه دارد همان طور که مصاحبه شونده نیز در پاسخ‌هایش از آزادی کامل برخوردار است. در این مورد انجام تعدادی مصاحبه مفید به نظر می‌رسد. در مصاحبه عمیق نیز، پژوهشگر تلاش می‌کند محتوای پنهان مصاحبه را مشاهده کرده و آن را به شیوه‌ای کیفی تحلیل کند. مصاحبه عمیق در این روش بر فرد متمرکز است. در این پژوهش از سوال‌ها ساختاریافته و باز استفاده شد و دلیل آن هم با توجه به این که در پژوهش از دو روش استفاده شده و برای به دست آوردن تحلیل درست و توان مقایسه و بررسی نتایج به دست آمده از دو تکنیک، ایجاب می‌کرد که در مصاحبه عمیق نیز سوال‌ها مشخص از نوع سوال‌ها باز باشند تا از این طریق بتوان با سوال‌ها مشابه در دو تکنیک فوکوس گروپ و مصاحبه عمیق به نتایج تحلیلی درست دست یافت.

جامعه آماری و حجم نمونه مصاحبه عمیق: برای انجام مصاحبه لیستی از اساتید دانشگاه، مدیران رسانه‌ای، صاحبان گروه‌ها و شبکه‌ها در حوزه شبکه‌های اجتماعی، فعالان و افراد مشهور تهیه شد و لیست آماده شده نهایتاً ۵۶ نفر را شامل شد. سپس با بررسی‌های دقیق‌تر، این لیست به سی نفر کاهش یافت. پژوهشگر با مراجعه به افرادی که در لیست بودند توانست نهایتاً با ۱۱ نفر مصاحبه عمیق انجام دهد. با توجه به این که محدوده زمانی پژوهش طوری بود که در زمان مقرر باید مصاحبه‌ها انجام می‌شد برای همین برخی از افراد به خاطر مسایل یا مشکلاتی نتوانستند در مصاحبه حاضر شوند و نهایتاً با ۱۱ نفر مصاحبه‌های عمقی انجام شد. با توجه به این که به نوعی اشباع در پاسخ‌ها وجود داشت یعنی از مصاحبه‌ها نتایج مشابه به دست می‌آمد، بنابراین ادامه آن و افزودن مصاحبه‌های دیگر نتیجه متفاوتی در بر نداشت بنابراین به ۱۱ نفر اکتفا شد.

یافته‌های پژوهش

مبنای پژوهشی مقاله حاضر بر دو هدف اصلی و مهم (شناسایی اهداف و کارکردها و شناسایی آثار و پیامدهای شبکه‌های اجتماعی) استوار است که تمامی مراحل پژوهش بر اساس و پایه آن شکل گرفته‌اند.

بر این اساس پنج سوال شاکله اصلی مقاله را تشکیل داده‌اند که در ادامه به بررسی نتایج به دست آمده پرداخته می‌شود.

کارکردها و اهداف شبکه‌های اجتماعی: دنیای امروز بر اساس فضایی غیر حقیقی شکل گرفته که انسان‌ها را از آن چه که قبلاً در فضای سنتی زندگی می‌کرد و یا بر اساس زندگی الکترونیکی که سرعت آن زیاد به چشم نمی‌آمد. اما امروزه در جهانی زندگی می‌کنیم متفاوت‌تر از قبل و بسیار مهیج و گیج‌کننده که همه انسان‌ها را درگیر خود ساخته و دیگر چند نفر برای همه تصمیم نمی‌گیرند بلکه نگاهی مثبت بمانند گیدنز که فضای سایبر را فضایی تعاملی بداند و یا دیدگاهی منفی و بدبینانه آن چنان که بودریار اعتقاد دارد که ما دیگر در حکم افراد با یکدیگر ارتباط برقرار نمی‌کنیم، بلکه پیام‌هایی هستیم بر صفحه کامپیوتر دیگران، ما را و می‌دارد تا وجود فضای مجازی و در درون آن شبکه‌های اجتماعی را دنیایی تعاملی شده برای همه انسان‌ها بدانیم یا این که خود را در تله تکنولوژی گرفتار کرده‌ایم که به دست خود زندگی را به این دستاورد بشر سپرده‌ایم تا هر آن چه بخواهد بر سر ما بیاورد. این وضعیت و نگاهی عمقی به مساله شبکه‌های اجتماعی نشان از کارکردهای متفاوت و متنوع و هم‌چنین اهداف خاص و عامی است که از دل چنین تکنولوژی بر می‌آید.

سوال اول: کارکردهای شبکه‌های اجتماعی کدامند؟ شناسایی و دست‌یابی به اهداف و کارکردهای شبکه‌های اجتماعی هدفی مهم است که می‌توان بر اساس آن‌ها به مسیری که در حال پیمودن هست و نیز در آینده طی خواهد شد، در راه تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری صحیح و اصولی گام برداشت. براساس آن چه روند پژوهشی مقاله حاضر بدان دست یافت و طی بررسی‌های کارشناسانه و جلسات فوکوس‌گروپ به دست آمد، کارکردهایی که در طی این مسیر شناسایی شده‌اند در جدول شماره (۱) اشاره شده‌اند.

جدول شماره (۱): کارکردهای شبکه‌های اجتماعی

کارکردهای شبکه‌های اجتماعی

۱. امکان اضافه کردن امکانات و سرویس‌ها از سوی کاربر ۲. وجود ارتباطات چندجانبه ۳. جمعی بودن انسان‌ها ۴. قدرت بسیج کردن آحاد مردم و سازماندهی ۵. دسترسی به دیدگاه‌ها و نظرات اکثر مردم ۶. سرعت انتشار و انتقال اطلاعات ۷. همه‌گیر و همه‌جانبه بودن شبکه‌های اجتماعی ۸. تسهیل ارتباطات ۹. نداشتن محدودیت مکانی و زمانی ۱۰. بالا بودن امنیت شبکه‌های اجتماعی ۱۱. کم هزینه بودن ۱۲. ارتباط با چندین نفر به طور همزمان ۱۳. سادگی استفاده از آن ۱۴. فردگرا کردن انسان‌ها در جامعه حقیقی و جمع‌گرا کردن مردم در فضاهای مجازی ۱۵. عدم سانسور جریان آزاد اطلاعات و نبود فیلترینگ از هر نوعی ۱۶. امکان برقراری تماس تلفنی رایگان ۱۷. امکان انتقال انواع پیام و قابلیت اشتراک‌گذاری ۱۸. ایجاد حلقه‌های مخاطبان و کاربران به طور عمومی یا تخصصی ۱۹. ایجاد فضایی تعاملی ۲۰. ایجاد خلاقیت برای کاربران ۲۱. قدرت تصحیح و فیدبک ۲۲. آنلاین و به روز بودن ۲۳. چند رسانه‌ای بودن (ارسال صدا، تصویر و متن توامان) ۲۴. وسعت زیاد شبکه‌های اجتماعی ۲۵. آموزشی بودن ۲۶. فضای مناسب برای تحریک انگیزه‌های اجتماعی، سیاسی و غیره ۲۷. شفافیت در رایه متون و تصاویر ۲۸. تعدد کاربران ۲۹. تولید محتوا توسط کاربران ۳۰. عضوگیری آسان.

سوال دوم: شبکه‌های اجتماعی دارای چه اهدافی هستند؟ علاوه بر کارکردهای شبکه‌های اجتماعی، اهداف این شبکه‌ها نیز از اهمیت به سزایی برخوردار است. اهدافی که در این شبکه‌ها دنبال می‌شود مواردی هم چون تبلیغات هدفمند اینترنتی، جهانی‌سازی و کنترل دولت‌ها را شامل می‌شود که در ذیل این‌گونه اهداف دارای هدف‌های آشکار و پنهان دیگری است که استفاده از شبکه‌های اجتماعی را حساس‌تر و نوع و شرایط استفاده از آن را با اهمیت‌تر جلوه می‌کند. تعمق در محتواهای مورد استفاده در شبکه‌های اجتماعی اهمیت آن را بیشتر آشکار می‌سازد. محتواهایی چون اخبار و مسایل سیاسی روز، مطالب ادبی و هنری، محتواهای مذهبی و دینی و همچنین اخلاقی و آموزه‌های تربیتی، مطالب علمی و آموزشی و مسایل مرتبط با فرهنگ و جامعه، دغدغه‌هایی چون سلامت، بهداشت، پزشکی و محیط زیست و نیز مطالب تخصصی که به علایق شغلی و سلايق شخصی مربوط می‌شوند و همچنین مطالب سرگرم کننده و محتواهای تفریحی که درصدد گذران اوقات فراغت و تمدد اعصاب می‌باشد، باعث ایجاد و تقویت اهداف مورد استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌شود که بر اساس آن‌ها می‌توان شاهد پیامدهای مثبت یا منفی و مزایا و آسیب‌های آن بود. آن چه از بررسی‌ها حاصل می‌شود که در ارتباط با دانش-آموزان، دانشجویان و کارشناسانی که در حوزه شبکه‌های اجتماعی فعال بوده، به عنوان کاربر حضور دارند و صاحب مطالعه نیز هستند، دیدگاه‌های آن‌ها بر این اساس در جدول شماره (۲) آمده‌اند.

جدول شماره (۲): اهداف شبکه‌های اجتماعی

اهداف	گزینه‌ها
اطلاعات یابی و اطلاع رسانی	<ul style="list-style-type: none"> - دسترسی، سهولت و آسان به اخبار و تحلیل و تفسیر - افزایش حجم و سرعت بالای گردش و تبادل اطلاعات - ضعف رسانه‌های جریان اصلی در اطلاع رسانی به هنگام - اشخاص حقیقی و حقوقی، بالخصوص سازمان‌های رسانه‌ای دارای صفحه هستند و کاربران بر اساس نیاز و تمایلات خود از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند.
سرگرم کننده و تفریح	<ul style="list-style-type: none"> - رسانه‌ای شدن فراغت و سرگرمی، یا توسعه اینترنت - اغلب بحث‌های مشارکت کنندگان تفریح و سرگرمی است. - نیاز به تفریح و تمدد اعصاب یا استفاده از شبکه‌های اجتماعی پس از فعالیت‌های درسی، کاری و شغلی
به دست آوردن توانمندی‌های روز	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه و پیشرفت گسترده و سریع در فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطات، حامیان یادگیری مهارت‌های رایانه‌ای و اینترنتی. - افزایش سطح کنشگری کاربران - اغلب انسان‌ها وجود خود در دنیا بودن را حس کرده، حرف می‌زنند، صدادر شوند، و پیشرفت و شیشه شوند. - افراد خودشان یک رسانه‌اند و به ثبت و ضبط وقایع می‌پردازند و به طور مستقیم انتشار می‌دهند.
تغییر سبک زندگی	<ul style="list-style-type: none"> - تاثیرات مثبت و منفی و هزینه سبک زندگی تازه - از نوم پوشش و لباس گرفته تا میزان و نوع روابط خانوادگی، دستخوش تغییرات شده است - مدگرایی، تغییر ذائقه از نوم خوراکی و پوشاک، گفتمان متفاوت از نظر صحبت کردن و بیان ایده‌ها و نظرات - تضعیف یا تقویت دین و آموزه‌های دین
تقویت و توسعه ارتباطات نسبی و اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - کاربران فعالیت در شبکه‌های اجتماعی را فرصت برای تداوم هم‌رمانی و هم‌توانی یا حلقه‌های دوستانه به شمار می‌آورند. - یا عضویت در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به شکل تمامی شبکه‌های یا ابزارهای گرافیکی، تصویری، متنی و صوتی، زوایای بهتری از دیگران و جنبه‌های درونی و خصوصاً آن‌ها به دست آورد. - روابط مبتنی بر شبکه برای بسیاری از افراد حکم تداوم، تحکیم و تکمیل فعالیت‌ها و ارتباطات و روابط واقع را دارد. - احیای ارتباطات قدیم و یافتن دوستان حامی، تداوم لذت نزدیک، حافظه، ظرفیت‌های گوناگون شبکه مانند چت، انجام بازی، اشتراک موسیقی، فیلم، محتوا و عکس، در جهت افزایش کمیّت و کیفیت روابط
بروز خود واقع و تخلیه حافظه	<ul style="list-style-type: none"> - امکان مشارکت به طور دلخواه، گمنامی یا بروز خود - زمینه دسترسی به گفتمان‌های مختلف، بیرون‌روزی افکار، دیدگاه‌ها، مواضع و تجربه‌ها و در همین حال جذب هم‌رمان و موافقان - فرصت طرح و هزینه دیدگاه‌های اقلیت و افرادی که فرصت و امکان بروز نظرات ندارند. - امکان بروز فرصت برای افراد عجزگرا و گوشه‌گیر که در ارتباطات حضوری کمتر امکان بروز می‌یابند.

پیامدها و آثار شبکه‌های اجتماعی: دستاوردهای انسان‌ها از هر توسعه‌ای از صنعت گرفته تا فناوری‌های نوین علاوه بر مزایا و منافع که برای انسان داشته و راحتی و رفاهی که برای او پیشکش کرده اما همواره معایب و آسیب‌هایی را نیز به همراه داشته است. با آن که اغلب ابداعات و نوآوری‌ها با انگیزه رفاه و آسایش و تحکیم ارزش‌های انسانی و در جهت نیل به کمال شکل گرفته است، اما در عین حال به دلیل برخی کج فکری‌ها و استفاده‌های نادرست از ابزارهای جدید، این اختراعات، جسم و جان و اخلاق و روان انسان‌ها را نیز مورد آسیب قرار داده و باعث شده تا فرهنگ و اعتقادات و رفتارهای اجتماعی وی تغییر یابد. گسترش و توسعه شبکه‌های اجتماعی نیز به مانند هر نوآوری دیگر به ایجاد تغییراتی در جنبه‌های مختلف زندگی انجامیده است و در کنار دستاوردهای مثبت در زمینه‌های گوناگون، پیامدها و آسیب‌هایی نیز به همراه داشته است. مقاله حاضر با هدف دستیابی به پیامدها و آثار شبکه‌های اجتماعی و بر اساس مصاحبه‌های عمیق با کارشناسان و جلسات فوکوس گروپ با دانش‌آموزان و دانشجویان به سراغ موارد مرتبط با آثار و پیامدهای منفی و مثبت رفته تا با دریافت نظرات و دیدگاه‌های آن‌ها در جهت شناسایی پیامدهای مورد نظر اقدام کرده و با ارایه راهکارهای ممکن در جهت کاهش و از بین بردن آن‌ها گام‌های اساسی بردارد. در این زمینه و در میان کارشناسان در مورد پیامدهای شبکه‌های اجتماعی دیدگاه غالبی وجود ندارد و برخی معتقد به پیامدهای منفی بیشتر و برخی دیگر معتقد به آثار مثبت بیشتر شبکه‌های اجتماعی هستند. در این باره اغلب دانش‌آموزان و دانشجویان تاکید بر پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی دارند و معتقدند که آثار منفی و آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی از موارد مثبت و مزایای آن بیشتر است. هر چند برخی از آن‌ها به مساوی بودن پیامدها و ارتباط داشتن پیامد منفی و مثبت به انسان‌ها تاکید می‌کردند اما آثار مثبت مورد تاکید برخی قرار داشت هرچند همه آن‌ها به این که آثار منفی و مثبت وجود دارد، اعتقاد داشتند.

سوال سوم: پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی چیست؟ شبکه‌های اجتماعی دارای انواع مختلفی از پیامدها و آثار منفی هستند که موجب ایجاد آسیب‌هایی در جامعه می‌شوند. پیامدهایی که مورد تاکید کارشناسان و دانش‌آموختگان بود در جدول شماره (۳) اشاره شده‌اند.

جدول شماره (۳): پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی

پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی

۱. امکان افزایش شایعه‌پراکنی، اخبار کذب و اختلال در نظم اجتماعی ۲. دست‌یابی افراد غیرمجاز به اطلاعات شبکه‌ای و خصوصی ۳. فراهم شدن زمینه ایجاد روابط غیراخلاقی و گرایش به پورنوگرافی ۴. نقض حریم خصوصی ۵. انزوا و دور ماندن از زندگی در محیط‌های واقعی ۶. عضویت افراد با هویت‌های جعلی و سوء استفاده از دیگران ۷. ایجاد شکاف و افزایش اختلافات بین اعضای خانواده ۸. تغییر سبک زندگی و تحمیل عادت‌های غلط ۹. ارتباط بیشتر جوانان با همدیگر و کاهش تاثیر از والدین و معلمان ۱۰. تشویق به هنجارشکنی‌های اجتماعی از جمله اعتیاد، پارتی‌های شبانه و ... ۱۱. وابستگی به اینترنت و باز ماندن از رشد علمی ۱۲. تحریک احساسات کاذب ۱۳. تاثیر سوء بر رشد تحصیلی دانش‌آموزان ۱۴. از بین رفتن ارتباطات چهره به چهره و صمیمیت ۱۵. اتلاف وقت ۱۶. تخریب سنت‌ها ۱۷. وجود فضای ناسالم در شبکه‌های اجتماعی به جهت توزیع بی‌قاعده مسائل ۱۸. شکل‌گیری خرده فرهنگ‌های منحرف ۱۹. خدشه‌دار کردن باورهای مذهبی ۲۰. به چالش کشاندن نهادهای دینی، خانواده، مدرسه، آموزش، بهداشت و ... ۲۱. افزایش خشونت کلامی و بدتر شدن اخلاق عمومی ۲۲. توهم‌زایی در انسان‌ها ۲۳. افزایش توهین و اهانت‌های قومیتی ۲۴. پخش فیلم‌ها و عکس‌های خصوصی و ابروریزی مردم ۲۵. عدم صداقت و دروغ‌گویی ۲۶. امنیت نداشتن انسان‌ها ۲۷. گسستگی فرهنگی در جامعه.

سوال چهارم: پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی در استان اردبیل کدامند؟ با توجه به این که محدوده جغرافیایی مطالعات حاضر، استان اردبیل است، بنابراین شناسایی آسیب‌ها و پیامدهایی که مختص استان اردبیل بوده و در نتیجه استفاده از شبکه‌های اجتماعی حاصل شده است، مورد تدقیق قرار گرفت. با آن که اغلب مشارکین و کارشناسان اعتقاد داشتند که آسیب‌ها عمومی است و مختص اردبیل نیست و مواردی که در اردبیل اتفاق می‌افتند در شهرها و استان‌های دیگر نیز رخ می‌دهند با این حال در این زمینه مواردی شناسایی شدند که در اردبیل به وقوع پیوسته و با توجه به انتشار گسترده آن باعث ایجاد آسیب‌هایی به استان اردبیل شده است. موارد مرتبط در جدول شماره (۴) آمده‌اند.

جدول شماره (۴): پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی در استان اردبیل

پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی در استان اردبیل

۱. افزایش حس ناسیونالیسم و قومیت‌گرایی ۲. افزایش خشونت در اردبیل ۳. ضعف فرهنگ گفتگو در اردبیل و فراهم آمدن فرصت برای پرخاش و سائیده شدن روابط اجتماعی ۴. افزایش پوشش‌های زننده و نامتعارف ۵. تغییر شخصیت مردم اردبیل آسیبی است که از طریق شبکه‌های اجتماعی متوجه استان اردبیل شده است ۶. سکولاریزه شدن مردم ۷. افزایش روابط پنهانی ۸. دعوای چند نفر در بیمارستانی در اردبیل باعث ذهنیت بدی نسبت به اردبیل پیدا شد که در پایین آمدن توریسم تاثیرگذار بود ۹. یکی از مسئولان بلند پایه کشوری که از تهران آمده بود و می‌گفت اردبیل پتانسیل زیادی در توریسم دارد اما نمی‌تواند استفاده کنند. مثلاً در شورابیل دو نفر غرق شده بودند که در همه شبکه‌های اجتماعی پخش شد در حالی که شورابیل آن همه زیبایی و پتانسیل دارد اما اردبیلی‌ها برای آن هیچ تبلیغی نمی‌کنند ۱۰. پخش فیلم مهد کودک و به زور خوراندن غذا به بچه از طرف معلم مهد و کتک زدن وی باعث شده تا مردم نسبت به مهد کودک‌ها بی‌اعتماد شده‌اند ۱۱. وجود مسئولان ضعیف در استان که در شبکه‌های اجتماعی خودشان را تبلیغ می‌کنند و افراد اجیر می‌کنند تا این کارها را انجام دهد و چون فقط تبلیغ می‌کنند اردبیل عقب می‌ماند و بحث مهم توریسم و صنایع و کارخانجات به استان‌های دیگر می‌رود ۱۲. حادثه مرتبط با آبی‌بیگلو که حدود نه نفر به دنبال تجاوز به زنان بوده‌اند و شایعات مرتبط با آن در اردبیل باعث کاهش توریست‌ها به آن منطقه توریستی شده است ۱۳. پخش گسترده حادثه دکتر پیرزاده و ارتباطش با یک شخص فاسد اخلاقی که سبب شده جامعه پزشکی اردبیل آسیب ببیند ۱۴. دادن اطلاعات نادرست توسط یک پزشک قلبی در اردبیل که باعث مرگ یک نفر شد و انتشار آن شرایط بدی برای اردبیل به وجود آورد ۱۵. افزایش انگ‌زنی و برچسب زنی برای مردم اردبیل وقتی که نسبت به شعر ترکی، اسامی کودکان به ترکی، موسیقی و ادبیات آذربایجانی علاقه دارند که برخی سوء استفاده کرده و انگ پان‌ترکیستی یا جدایی‌طلبی می‌زنند و باعث ایجاد مشاجرات بین مردم اردبیل می‌شوند.

سوال پنجم: چه راهکارهایی برای رفع پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی وجود دارند؟ همه مطالعات پژوهشی پس از طی مراحل علمی خود و یافتن پاسخ‌ها باید راهکارهایی هم برای از بین بردن نقاط ضعف یا تقویت قوت‌ها وجود داشته باشد. در این مطالعه نیز پس از بررسی‌ها و کاوش‌های گوناگون از طریق مصاحبه‌های عمقی و جلسات متعدد فوکوس گروپ راهکارهایی به دست آمدند که در جدول شماره (۵) آمده‌اند.

جدول شماره (۵): راهکارهای رفع پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی

راهکارهای رفع پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی

۱. رسانه ملی باید اطلاع‌رسانی درست درباره شبکه‌های اجتماعی داشته باشد ۲. تربیت خانوادگی و آموزش خانواده به فرزندان در استفاده صحیح از شبکه‌های اجتماعی ۳. آموزش شبکه‌های اجتماعی به عنوان واحد درسی از مدارس گرفته تا دانشگاه ۴. برنامه‌ریزی در جهت شناخت و دست‌یابی به خلاءهای اخلاقی و فردی در جهت رفع آن‌ها ۵. فراهم ساختن راه‌های شناخت بهتر انسان‌ها توسط عالمان دینی ۶. تبلیغات گسترده در رسانه‌ها در جهت شناسایی آسیب‌ها و پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی ۷. تهیه فیلم‌های سینمایی و سریال‌های تلویزیونی درباره شبکه‌های اجتماعی در جهت نشان دادن همه جوانب شبکه‌های اجتماعی ۸. فرهنگ‌سازی صحیح و اصولی در ارتباط با استفاده از شبکه‌های اجتماعی از طریق خانواده، مدرسه و رسانه ۹. نظارت بر استفاده از شبکه‌های اجتماعی و فیلترینگ هوش‌مند توسط دولت ۱۰. ایجاد امکانات تفریحی مناسب برای جوانان با هدف کاهش فعالیت در شبکه‌های اجتماعی ۱۱. برنامه‌ریزی مخابرات در جهت داشتن فقط یک سیم کارت به طور مشخص به اسم فرد مشخص برای کنترل صاحب سیم کارت با هدف جلوگیری از سوء استفاده و کاهش آسیب‌های گوناگون ۱۲. ارائه اطلاعات درست توسط مسئولان از طریق رسانه‌ها به مردم درباره مسایل شبکه‌های اجتماعی ۱۳. ایجاد امکانات و نرم‌افزارهایی توسط پلیس و مخابرات برای کنترل افراد سودجو، شایعه‌پراکن و ضد دین ۱۴. برنامه‌ریزی درست مسئولان برای استفاده بهینه از شبکه‌های اجتماعی ۱۵. اعمال مقررات مشخص و روشن در زمینه شبکه‌های اجتماعی از طرف نهادهای مربوطه ۱۶. افزایش توان اقتصادی اقشار جامعه برای ایجاد رفاه بیشتر در جهت بالا بردن فرهنگ استفاده از فن‌آوری‌ها ۱۷. استفاده از نخبگان و دلسوزان جامعه در جهت هدایت جامعه به مسیر درست در استفاده از شبکه‌های اجتماعی ۱۸. ایجاد رشد متوازن و همه‌جانبه در جامعه برای ایجاد ظرفیت در استفاده صحیح از تکنولوژی‌های نوین از جمله شبکه‌های اجتماعی ۱۹. انجام پژوهش‌های کمی و کیفی در جهت شناسایی راهکارهای مناسب ۲۰. تلاش متولیان فرهنگی و کشوری از جمله تبلیغات اسلامی، ارشاد اسلامی و رسانه ملی در جهت تولید محتوای وسیع فرهنگی ۲۱. ارتقاء سطح سواد رسانه‌ای مردم با آموزش‌های لازم ۲۲. نظارت کارشناسان بر فضای مجازی ۲۳. استفاده از حضور نخبگان، شایستگان و فرهیختگان در تولید محتوای شبکه‌های اجتماعی ۲۴. ایجاد و راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی سالم و مفید برای مبارزه با شبکه‌های اجتماعی غیرمفید و بیگانه ۲۵. طراحی سامانه‌های هوش‌مند و ساماندهی به منظور کشف الگوهای تهدید ۲۶. ایجاد شبکه‌های اجتماعی عام و خاص جهت ایجاد جریان اطلاعاتی به دور از دخالت مستقیم دولت ۲۷. به کارگیری تیم‌های فنی و نرم‌افزاری برای هدایت کاربران از نظر محتوا و ساختار شبکه‌های اجتماعی ۲۸. تولید محتوای مناسب در قالب‌های کوتاه برای کاربران و مخاطبان شبکه‌های مجازی درباره نحوه استفاده صحیح از این امکانات ۲۹. طراحی برنامه‌های مناسب خانواده از طریق صدا و سیما از جمله دوره‌های، خندوانه و سریال‌های جذاب ۳۰. فعالیت‌های جایگزین برای پر کردن اوقات فراغت توسط ارگان‌های ذی‌ربط از جمله فعالیت‌های طبیعت‌گردی، ورزش، جشنواره‌های مختلف و ...

بحث و نتیجه‌گیری

شبکه‌های اجتماعی امروزه جایگاه حوزه عمومی را گرفته‌اند که شامل عرصه‌های اجتماعی است که مفاهیم، ارتباط و استدلال مبتنی بر تعقل، موضع‌گیری‌ها و جهت‌گیری‌های هنجاری توسط افراد آن جامعه در فرآیند اعمال قدرت دولت، نقش آگاهی دهنده و عقلانی‌ساز دارند، یعنی اعضای جامعه که تشکیل دهنده حوزه عمومی هستند به واسطه مفاهیم و استدلال و در شرایطی که فشاری متوجه آن‌ها نیست، در حوزه عمومی مذکور اضطراب، اجبار درونی یا بیرونی وجود نداشته و بر اساس اصول آزادی و آگاهی تعاملی که شرایطی برابر را برای همه مشارکت‌کننده‌ها فراهم می‌کند، تجمیعی از کنش‌ها، موضع‌ها و جهت‌گیری‌های ارزشی و هنجاری را می‌سازد. این مجموعه، نهایتاً ابزار مؤثری هستند در اثرگذاری بر عملکردها و رفتارهای حکومت خصوصاً زمانی که قدرت و اقتدار حکومت را به صورت عقلانی در می‌آورد.

بنابراین حوزه عمومی که در سده‌های هفده و هجده میلادی به صورت کافه‌ها و مطبوعات و در اجتماعات حقیقی دیده می‌شد امروزه به شکل مجازی در شبکه‌های اجتماعی تبلور یافته است. در واقع قلمروی از حیات اجتماعی است که در آن افکار عمومی می‌تواند موجودیت بیابد. معمولاً همه افراد جامعه باید به حوزه عمومی دسترسی داشته باشند. در جریان هر مکالمه یا گفتگو که طی آن اشخاص با هم جمع می‌شوند تا یک اجتماع را تشکیل دهند، در واقع بخشی از حوزه عمومی تشکیل یا ایجاد می‌گردد. شهروندان یا افرادی که در کنار هم جمع شده‌اند نه در مقام افراد اقتصادی یا حرفه‌ای که تنها به فکر اداره امور خصوصی خود هستند و موظف به اطاعت و تبعیت از قواعد مذکورند بلکه شهروندان و افراد زمانی به منزله عموم عمل می‌کنند که بدون اجبار و اضطراب بتوانند به مسائل مورد علاقه مردم یا منافع و مصالح عمومی بپردازند.

وجود اینترنت و در درون آن، شبکه‌های اجتماعی به عنوان آخرین نوآوری فناوری‌های تکنولوژیکی با وجود ایجاد حوزه‌های عمومی مجازی علاوه بر داشتن مزایایی چون نظارت بر حکومت و ایجاد اتحاد در میان آحاد مردم و اجتماعات مجازی که دست‌یابی به اطلاعات و وقایع، بسیار آزادانه و سریع فراهم شده‌اند اما معایب بزرگی دارند که باید در مقابل آن‌ها با حساسیت بیشتر و برنامه‌ریزی بهتر پیش رفت. خصوصاً در جوامعی مثل ایران که جامعه‌ای مصرفی به شمار آمده و قبل از این که شبکه‌های اجتماعی در آن نهادینه شود و با توجه به عدم وجود آموزش‌های لازم به شرایط و کم و کیف استفاده از آن چاره‌ای اندیشیده شود، به صورت عمومی مورد استفاده مردم قرار می‌گیرد و همین شرایط باعث ایجاد آسیب‌های فراوانی برای جامعه ایرانی می‌شود. در این مقاله خواستگاه و هدف اصلی، شناسایی و دست‌یابی به آسیب‌ها و معایب شبکه‌های اجتماعی است که در اردبیل به انجام رسیده و یافته‌های پژوهشی آن در قالب دو هدف ارایه شده است. بررسی آسیب‌ها و پیامدهای منفی شبکه‌های اجتماعی مورد تدقیق قرار گرفته و معایب و پیامدهای منفی آن و همچنین کارکردهای این شبکه‌ها به صورت عام و خاص مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

یافته‌ها بر اساس مصاحبه با کارشناسان و فوکوس گروپ‌ها نشان می‌دهند که هر چند شبکه‌های اجتماعی دارای مزایایی هستند اما معایب و آثار منفی آن‌ها تا به حدی است که می‌تواند جامعه‌ای را با فروپاشی اخلاقی، از بین رفتن اعتماد بین افراد، سوء استفاده از افراد در زمینه‌هایی چون مسایل جنسی، اطلاعاتی، مالی و ... مواجه سازد. بنابراین برعهده دستگاه‌های ایدئولوژیک هم چون صدا و سیما، آموزش و پرورش، فرهنگ و ارشاد و ... است تا با توسل به راه‌های گوناگون و مناسب با آموزش اصولی و صحیح و نشان دادن راهکارهای درست در مسیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی گام‌های اساسی برداشته شود تا فضای عمومی ایجاد شده مبتنی بر فضای مجازی بتواند در جلوگیری از آثار مخرب و منفی شبکه‌های اجتماعی موثر افتد.

منابع

- افتاده، جواد. (۱۳۸۸). **کاربران تولید کننده محتوا، اساس روابط عمومی ۲ در عصر رسانه‌های اجتماعی**. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی روابط عمومی ۲، تهران: انتشارات کارگزار روابط عمومی.
- بشیر، حسن؛ افراسیابی، محمدصادق. (۱۳۹۱). بررسی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و سبک زندگی جوانان، **فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران**. شماره ۱۷، بهار، دوره ۵.
- خانیک، هادی. (۱۳۸۳). رسانه؛ دموکراسی دیجیتال، **فصلنامه رسانه**. سال پانزدهم، شماره سوم.
- خلیلی، محسن؛ کفاشان، مجتبی. (۱۳۸۶). بررسی جامعه انسانی و تأثیر اطلاعات بر آن، **مجله الکترونیکی نما**. پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، شماره ۱.
- سلطان‌پور، محمد. (۱۳۸۹). **شبکه‌های اجتماعی**. به نقل از ویلاگ نوفلم - www.noghalam.blogfa.com/post-29.aspx.
- سلیمانی‌پور، روح‌الله. (۱۳۹۴). شبکه‌های اجتماعی؛ فرصت‌ها و تهدیدها، **مجله ره‌آورد نور**. تابستان، شماره ۳۱.
- صدیقی‌بنای، هلن. (۱۳۸۷). **آشنایی با شبکه‌های اجتماعی**. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌های هم‌شهری.
- فتاحی، سیروس. (۱۳۹۳). **مطالعه نقش شبکه‌های اجتماعی در ارتباطات پویا و مفید بین پژوهشگران، مردم و دانشگاه‌ها**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد کرمانشاه.
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰). **عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ**. ترجمه: احد، علیقلیان؛ افشین، خاکباز؛ و حسن، چاوشیان. ویراستار علی، پایه، تهران: طرح نو.
- کی‌مور، ر. (۱۳۹۳). دموکراسی و فضای سایبر، ترجمه: روشندل. **فصلنامه رسانه**. ویژه‌نامه رسانه‌ها و حوزه عمومی، شماره ۲۱.
- مهدی‌زاده، سیدمحمد. (۱۳۹۳). اینترنت و حوزه عمومی. **فصلنامه رسانه**. ویژه‌نامه رسانه‌ها و حوزه عمومی، شماره ۹۸۸.
- میناوند، محمدقلی. (۱۳۸۵). اینترنت و توسعه سیاسی: حوزه عمومی در فضای سایبرنتیک، **دو فصلنامه پژوهش علوم سیاسی**. شماره ۲.
- نوذری، حسینعلی. (۱۳۸۱). **بازخوانی هابرماس**. تهران: نشر چشمه.
- Castells, Manuel. (2009). **Communication Power**. Oxford University Press.
- Lai, L. S., & Turban, E. (2008). Group's formation and operations in the Web 2.0 environment and social networks, **Group Decision and Negotiation**. 17 (5), P.p: 387-402.
- Obrien Rory. (1999). **Civil society, the public sphere and the internet**. <http://www.web.net/~robrien.papers/civsoc>
- Papacharissi, zizi. (2004). **The virtual sphere in webster Frank (ed) the information society Reader**. Routledge publications.
- Pempek, T., & et al. (2009). College students' social networking experiences on Facebook, **Journal of Applied Developmental Psychology**. 30, P.p: 227-238.
- Plaisted tim. (2003). **internet, Democracy and the Public Sphere in Australia**. <http://www.geocities.com>
- Poster, M. (1995). **The Net as a Public Sphere, In: communication in History: Technolog, Culture**. Society. Third edition, London: Longman.
- Solis, B. (2007). **The social media manifesto**. <http://www.briansolis.com/2007/06/future-of-communications-manifesto-for>.
- Thornton, A. (2003). **Does Internet Create Democracy?** Diss: University of Technology, Sydney, Retrieved from: www.wr.com.au.